

Leena Eräsaari: **Naisen ruumis globaalissa**

Matkalla

Helsingissä vuona 2003 ryhdyttiin kaikkea mahdollista tehostamaan kun verotulot supistuivat, myös vanhusten erilaista laitoksissa tapahtuvaa hoitamista. Lakkautettiin osastoja, suunniteltiin kokonaisten laitosten sulkemista, joitakin laitoksia suurennettiin. Tehostamisen eräs seuraus oli ”ralli”, jossa vanhuksia siirrettiin sängyissä ja pyörätuoleissa paikasta toiseen. Rallin seurauksena puolestaan levisi vaarallinen sairaalabakteeri. Tietysti ikäihmisten ennenaikainen kuolema vähentää hoidontarvetta, mutta toisaalta bakteerin nujertaminen vaatii monenlaisia toimia, eristysosastoja, siivoamista, käsien pesua ja kaikkinaista puhdistusta. Vanhusralli kertoi konkreettisesti siitä, miten erilaiset supistukset kohdistuvat hoidettavien, hoitajien ja omaisten ruumiiseen. Muutokset eivät koske vain vanhuksia ja heitä hoitavaa henkilökuntaa vaan myös omaisia ja ystäviä.

Kaikki tahot kertoivat lehtien haastatteluissa ahdistuksesta ja murheesta, joita muutokset aiheuttivat. Hyvin paljon on ikääntymiseen, vanhenemiseen, dementiaan, muistiin liittyvässä tutkimuksessa korostettu pysyvyyden ja rutiinien merkitystä vanhojen hyvinvoinnille, erityisesti muistin ylläpitämiselle. Jatkuvat muutokset, katkokset ja rallit vanhojen elämässä lisäävät turvattomuutta, haittaavat orientaatiokykyä, aiheuttavat ongelmia muistamisessa ja heikentävät vanhan ihmisen elämän laatua. Laitosten vähentäminen merkitsee myös pidentyviä matkoja omaisille; luultavasti vierailut harvenevat. Ralli teetti myös työntekijöillä töitä, sekä muuttoon liittyviä että uuteen työpaikkaan ja -organisaatioon liittyvää sopeutumista. Arjessa niin sanottu muutostyö vaatii työntekijöiltä paljon. Jatkuvaa muutosta perustellaan joustavuudella. Muutoksessa oleva organisaatio joustavoittaakin työntekijän sielua ja ruumista. Kaikissa lehtiin saakka päätyneissä kuvissa rallista oli vain naisia, vanhuksina, työntekijöinä ja omaisina. Vanhusrallin kuvattu ruumis oli naisen, kuten useimmissa tapauksissa kuvan ulkopuoleltakin. New public management tai (uus) liberalistinen julkinen politiikka ja hallinto kohdistuvat enemmän naisen kuin miehen ruumiiseen.

Myös oma ruumiini on jatkuvasti matkalla. Istun junassa työmatkat Tampereen ja Helsingin väliä, kuulostelen selkääni ja jalkojani. Yritän pitää molemmat hyvässä asennossa välttyäkseni selkä- ja jalkasäryiltä. IC-junien penkkien muotoilu on sananmukaisesti perseestä, takapuoli putoaa syvennykseen ja jalat nousevat irti lattiasta. Penkkejä kilpailutettaessa ei ole matkustajien selkää säästetty. Niinpä minä matkustamisen lisäksi hoidan itse selkääni, kesällä juoksen ja talvella sauvakävelen. Kuulun juuri niihin työntekijöihin, joiden oletetaan pysyvän työssä 68-vuotiaiksi saadakseen eläkettä. Tätä tavoitetta varten meille on suunniteltu kaikenmoista työkykyä ylläpitävää työtoimintaa. Se kannustaa meitä sauvakävelyyn, uintiin, joogaan ja mitä kaikkea hengenpidintä tykytarjottimelta löytyykin.

Selkäongelmieni alku oli väitöskirja. Sitä tehdessäni sain yläselkään välilevyn pullistuman ja pari vuotta sen jälkeen kaaduin työmatkalla pyörällä, jolloin toisesta polvesta menivät nivelsiteet poikki. Kun polveeni myöhemmin tehtiin nivelsiteiden uusimisleikkaus, kävi ilmi, että olin onnettomuudessani onnekas, tapaturma oli sattunut työmatkalla. Jos niin ei olisi käynyt, en olisi saanut leikkausta yksityispotilaana. Kuka tietää kuinka pitkään olisin joutunut jonottamaan tai olisinko saanut leikkausta lainkaan. Tulin siis tutuksi hoidon priorisointien ja A- ja B-kansalaisuuden kanssa 1990-luvun jälkipuoliskolla. Seuranta ystäväni ja kollegoiden piirissä kertoo siitä, että olin sikäläkin onnekas, että kaaduin vuonna 1996 enkä neljä tai kuusi vuotta myöhemmin. Työtapaturmien ehdot ovat kiristyneet eikä ole varmaa luokiteltaisiinko tuolloinen kaatumiseni enää työtapaturmaksi. Työterveyshuollonkin alue on sellaisten neuvottelujen kohteena, jossa pyritään rajoittamaan työterveyshuollon kattavuutta. Kun kuntien järjestämä terveydenhoito karsii ja

vähentää syntyy paineita työterveyden puolelle. Julkiset työnantajat, yliopistot muiden mukana, kilpailuttavat nykyisin työterveyshuoltonsa ja siis säästävät. Julkisten palveluiden yksityistämistä meillä kuten muuallakin perustellaan säästöjen ohella joustamisella. Kuitenkin ainoat, jotka järjestelmässä joustavat, ovat terveydenhuollon työntekijät ja työkykyään ylläpitävä työvoima.

Keskustelin kahden Helsingin yliopistossa työskentelevän ystäväni kanssa heidän krempoistaan ja niiden hoidosta. Keskeisimmät juonet tarinoissa ovat yhtäältä oman työn intensifioituminen ja toisaalta hoitojen heikkeneminen ja pirstoutuminen. Keskustelun voi tiivistää yhdeksi suureksi kertomukseksi, nimittäin julkisessa tapahtuneiksi muutoksiksi. Ystäväni suurimmat ongelmat ovat työperäisiä, mutta ei-työperäisiksi luokiteltuja. Toinen ystäväni tekee viikonloppuisin ja muulla ”vapaa-ajalla” kirjoittamista ja tekstien toimittamista, mikä ei nykyisen yliopistojärjestyksen mukaan kuulu hänen ”toimenkuvaansa”. Niinpä hänet ohjataan kunnallisen terveyden- ja sairaanhoidon piiriin, mikä Helsingissä on merkinnyt viikonloppuna kaikkien kauhukertomusten äitiin, Marian poliklinikkaan tutustumista. Toinen tuttavani puolestaan sairastui homeongelmastaan kuulussa vanhassa yliopistorakennuksessa. Sairauden ja homeen välistä yhteyttä ei ole mahdollista osoittaa vaikka samassa talossa eri tavoin sairastuneita on ollut paljon. Ystäväni kertomuksia yhdistää se, että he joutuvat käymään jatkuvia neuvotteluja siitä, milloin ja missä asiassa kääntyvät työterveyden milloin taas terveyskeskuksen puoleen. Esimerkiksi työterveydenhuollon piiriin ei kuulu sidostarpeiden antaminen asiakkaalle, joten hänpä kipaisee apteekissa ja menee sitten terveydenhoitajan pakeille tai jättää homman väliin. Tiedossamme on myös, että eläkkeelle jäätyämme julkiset terveydenhoitopalvelut tulevat olemaan Helsingissä vieläkin kehommassa jamassa. Samaan aikaan kun kremppamme lisääntyvät ja voimamme vähenevät joudumme joustojen nimissä yhä enemmän kyykytetyiksi ja nöyryytetyiksi ja ennen kaikkea poiskäännetetyiksi. Helsingin terveydenhuollon linjauksissa ovat jo nyt vahvoina sellaiset äänenpainot, joissa vanhojen terveyskeskus- ja sairaalakäyntejä pyritään kaikin tavoin rajoittamaan.

Helsingin yliopiston työterveyshuolto on sikäläkin kiinnostava tapaus, että sen palveluita on karsittu kahteen kertaan sen jälkeen kun se siirrettiin muutama vuosi sitten yhdeltä yksityiseltä toiselle. Käytännössä muuttuvat terveydenhoidon ehdot tarkoittavat palvelujen käyttäjältä myös sen kaltaista joustavuutta, että perehtyy uusiin sääntöihin, tekee turhia käyntejä ja neuvottelee eri tavoin muuttuvista palveluista. Se mitä palveluiden järjestäjä nimittää joustamiseksi merkitsee käyttäjän resurssien lisäämistä, perehtymistä ehtoihin, uusiin paikkoihin, jonottamista, odottamista ja kaikkinaista terveydenhuollon heikkenemistä. Ilkeästi tätä voisi nimittää nöyryyttämiseksi ja kyykyttämiseksi. Työnantajat tai palveluiden järjestäjän kanta asiassa on selvä ja moneen kertaan toistettu: ”Meillä ei ole enää varaa entiseen.”

Junissa on paljon kaltaisiani, pitkiä matkoja työhön matkustavia. Useat lukevat ja kirjoittavat papereita käsin tai kannettavalla ja vieläkin useammat hoitavat työtään kännykällä. Junasta on tullut liikkuva toimisto. Väsymyksen, ärtymyksen, reippauden tai oman rauhan tarpeesta riippuen suhtaudun eri tavoin kuulemaani. Toisinaan tekee mieli mennä iskemään puhujaa leukaan, toisinaan olen ryhtynyt kirjaamaan keskusteluja muistiin. Erittäin kiinnostava oli esimerkiksi lääkäri, joka rauhoitteli (ilmeisesti) äitiä, jonka vauvalla oli kova kuume. Jännittävää oli myös kuunnella kuinka arkkitehti yritti ylipuhua asiakkaitaan vaihtamaan saunan oven materiaalin lasista puuhun. Erilaiset konsulttipuheet – tarkoitan keskusteluja ”sopimuksista”, miksi juuri minulle/meille pitäisi maksaa asiantuntemuksesta – ovat niin rutiinia, etten enää huomaa niitä. Aloittaessani runsas pari vuotta sitten pitkät työmatkat junalla ahdistuin erityisesti näistä konsulttipuheista, kun usein kuulostaa lähes selvältä, ettei puhuja saa sopimusta tai sitten hän joutuu tyytymään huonoihin ehtoihin. Tarjontaa on selvästi enemmän kuin kysyntää. Nykyisin olen niin rutinoitunut konsulttien toivon ja epätoivon etten jaksa surra. Sama konsulttipuhe täyttää äänimaiseman sekä kauko- että lähijunissa.

Minä ja muut junassa matkustavat ja töitä tekevät kanssamatkustajat olemme osa sitä suomalaista keskiluokkaista työvoimaa, joka on 1990-luvulla ryhtynyt tekemään pitkiä työmatkoja.

Hajasi joitettu suomalainen yliopistolaitos on aina palkannut matkalaukkuprofessoreita, mutta 1990-luvulta lähtien pitkät työmatkat päivittäin ovat lisääntyneet muissakin keskiluokkaisissa ammateissa, luultavasti kaikkien työntekijöiden osalta. Työ otetaan mistä saadaan ja sitä tehdään vaikka millaisilla ehdoilla. Työn intensifioituminen puolestaan merkitsee, että töitä tehdään koko ajan ja jatkuvasti, kotona, konttoreissa ja matkalla työn ja kodin välillä.

Uusliberalismin ja sen käytäntöön soveltamisen kielen, manageresen tai NPM:n (New Public Management), keskeinen idea on pysyvä muutos. Pysyvä muutos pitää ihmiset liikkeessä, jatkuvasti matkalla. Siksi juuri matkasta on tullut hyvä aikaamme kuvaava metafora.

Globaali kertomus

Naiset rynnistävät työmarkkinoille ennätysmäärin, mutta monet ansaitsevat niin vähän, että he pysyvät hädin tuskin hengissä, ilmenee YK:n alaisen Kansainvälisen työjärjestön ILO:n tuoreesta raportista. Raportti julkaistiin kansainvälisen naistenpäivän alla (www.ilo.org/public/women/factsheet.palf, Helsingin Sanomat 8.3.04). Saman kertovat myös Barbara Ehrenreich (2003) amerikkalaisista ja Polly Toynbee (2003) brittinaisista. Vaikka Suomen nykyisillä palkoilla ehkä pysytään nälkätalouden yläpuolella, uskon että kaikkinaisessa muussa 1990-luvulla tapahtuneessa hiostuksessa pärjäämme USA:lle ja Britannialle hyvin. Kun Suomea halutaan pelastaa Kiina-ilmiöltä vedotaan keskustelussa juuri USA:n ja Britannian esimerkkeihin matalien palkkojen sallimisessa. Kaikissa niissä poliittis-taloudellisissa puheenvuoroissa, joissa vaaditaan matalia palkkoja turvaamaan työllisyyttä ja palveluja, ovat erilaiset naisten ruokaan, hoivaan ja siivoamiseen liittyvät työt vahvasti edustettuina. Ja eikö juuri täältä löytynyt pelastus Vanhasen hallitukselle työllisyyden hoidollekin kun vuoden 2005 budjettiin lisättiin siivouspalveluiden verovähennysoikeutta. Tämä uudistus vie siivoojien tilannetta siihen kuvottavaan suuntaan, jota Ehrenreich ja Toynbee kuvaavat. Yksityiset siivousfirmat ja siivoojia rekrytoivat firmat keräävät voitot itselleen ja siivoojat ja muuta hoivatyötä tekevät saavat noin kolmanneksen palveltujen maksamista palkoista. Tällä tavalla suomalaisen naisen ruumis (ja sielu) on osa globaalia kertomusta. Vaikka matalapalkka hehkutuksen ulkopuolelle onkin Suomessa jätetty se, että ihmettä kantavat hartioillaan naiset niin Polly Toynbee (mt.) ja Barbara Ehrenreich (mt.) kertovat tämän perusteellisesti, molemmat tutkijat elävät itse köyhin työntekijöiden elämää ja toteavat sen mahdottomaksi. Nämä tutkimukset jatkavat oikeastaan siitä, mihin oma kertomukseni rakennushallituksen rauniolle jääneistä naisista jäi (Eräsaari 2002). Oma tutkimukseni lähestyy aihetta traditionaalisemmin, siis ei osallistumalla. Teos kuvaa suomalaisten työtätekevien naisten elämään vuona nolla, siis hetkellä, jolloin julkisen organisaation yksityistäminen alkaa. Samasta asiasta kertoo yhden työntekijäryhmän, siivoojien, osalta, myös Jarmo Lampelan ja Tove Idströmin elokuva Eila. Minusta Toynbee ja Ehrenreich kertovat siitä, millainen on suomalaisten pienipalkkaisten naisten tilanne kymmenen vuoden kuluttua, ellei osittain jo nyt.

ILO:n raportti (mt.) arvioi työssä käyvien köyhien määräksi 550 miljoonaa, joista 60 % on naisia. Naiset ovat enemmistönä osatyöaikaisista, 60-90 % kaikista, EU:n alueellakin 83%. Näiden köyhien naisten elätettävänä on myös paljon lapsia, Euroopassa 9/10 yksinhuoltajasta on nainen. Nälkä ei siis koettele vain aikuisia naisia vaan suurta lapsijoukkoa. Olen varma, että tarina pienipalkkaisista suomalaisista naisista on samansuuntainen kuin ILO:n raportin, USA:n ja brittinaiisten. Pyrin tässä ja nyt paikkaamaan suomalaisen kertomuksen puutetta. Toisaalta kertomukseni liittyy yleisemmin naiseen ja julkiseen sektoriin, suomalaiseen uusliberalismiin laajemmin. Tarinani käsittelee siis

suomalaisen naisen ruumista uusliberalisoituvana osana globalisaatiota. Mitä naisille tapahtuu julkisen puolen työntekijöinä ja julkista sektoria käyttävinä kansalaisina?

Kertomus on uusliberalismista, josta ei ole tehty demokraattisia päätöksiä. Raija Julkunen (2001, 291-300) totesi uusliberaalista käänteestä, että se tapahtui hiljaisesti tai hiipivästi. Itse käyttäisin vahvempaa ilmausta, käänne tapahtui tietoisesti salaa. Eduskunta ei ole päättänyt siitä, että siirrymme uuteen maailmanjärjestykseen, sitä ei ole kirjattu yhteenkään hallitusohjelmaan eikä kuntien tai kaupunkien ohjelmiin. Sen sijaan kansalaisten kannatus hyvinvointivaltiota kohtaan on suurta, ihmiset ovat valmiit maksamaan (lisää) veroja, jotta palvelut saataisiin turvattua. Mutta kansalaisten asenteet eivät muuntauudu poliittisiksi päätöksiksi, koska valta on keskittynyt niin voimakkaasti 1990-luvulla, että demokraattisilla elimillä ei ole enää mahdollisuuksia muuttaa kurssia. Ne kansalaiset, jotka katsovat, että äänestämällä ei voi vaikuttaa ovat oikeassa, demokraattiset elimet ovat menettäneet vaikutusmahdollisuutensa. Demokraattisesti emme ole siirtyneet neoliberalismiin, sen sijaan WTO, GATS, OECD, EU ja muut ylivaltiolliset elimet ovat tehneet ohjelmia, suosituksia, säännöksiä ja päätöksiä, joita muiden tulee noudattaa. Parhaillaan käydään erittäin tärkeää kamppailua yksityistämisestä mm. GATS:in piirissä ja EU:n kauppaa koskevan lainsäädännön alueella, kun vapaan kaupan piiriin pyritään liittämään myös julkiset palvelut. Uskon, että kansanvalta tulee nämäkin ”taistelut” häviämään, mutta toivon että olen väärässä.

Suomessa on myös oma ohjelma, ns. hallitun rakennemuutoksen ohjelma siitä, kuinka siirrytään kuudella askeleella julkisista virastoista pörssiin (Eräsaari 2002b). Tästä ohjelmasta ei ole äänestyksiä käyty, se on laadittu virkamiesten toimesta ja kolmen puolueen, kokoomuksen, kepun ja demareiden tuolloisten nokkamiesten konsensuksella. Myös natsien toimittama kansanmurha oli pienen poliitikkojen ja sotilaiden piiriin päättämä ((Bentz 2000, 7-26) Missä määrin myös tavalliset ihmiset, eri luokkiin tai aseisiin kuuluneet halusivat juutalaisten tuhoamista tai hyvinvointivaltion lopettamista, on kysymys, johon ei voi vastausta antaa. Kummastakaan asiasta ei ole äänestyksiä järjestetty. Saattaa olla, että juutalaisten vainoamiselle oli Saksassa enemmän kannatusta kuin hyvinvointivaltion lakkauttamisella Suomessa, mutta sitä emme tiedä.

Ero kansanvallan ja vallattomuuden välillä tulee erityisen selväksi jos vertaa hyvinvointivaltion rakentamista sen purkamiseen. Kaikki suomalaiset järjestelmät, joista hyvinvointivaltiomme koostuu, on rakennettu hitaasti, monien vuosikymmenten tai vuosisadan aikana. Niiden rakentamiseen ja lopulliseen sisältöön ja muotoon ovat olleet vaikuttamassa erilaiset kansalaisjärjestöt ja painostusryhmät, viralliset organisaatiot, poliittiset puolueet, ammattiyhdistykset jne. Ne ovat tulosta monista kymmenistä kompromisseista, lehmänkaupoista, sopimuksista ja siksi suomalaista hyvinvointivaltiota kutsutaankin tilkkutäkiksi, siitä on aina puuttunut muiden Pohjoismaiden sosiaalidemokraattinen ja utooppinen eetos. Järjestelmien rakentaminen on kestänyt suurin piirtein koko 1900-luvun, niiden purkaminen tulee olemaan huomattavasti lyhyempi ja tehokkaampi projekti. Ne säilyvät niin kauan kuin niitä ylläpitävät 50+ ikäluokat joustoillaan pitävät niitä pystyssä ja ne loppuvat kun suuret ikäluokat vähitellen sairastuvat ja uupuvat eläkkeelle tai kuolevat saappaat jalassa surkeisiin työoloihin. Nykyinen suomalainen hyvinvointivaltio - oli pa kyse kouluista, päiväkodeista, sosiaalitoimistoista, Kelasta tai mitä niitä lienee - lepää viisikymppisten naisten hartioiden varassa aivan konkreettisesti kuten aloituksellani junamatkasta yritin kertoa. Viisikymppiset naiset ovat nykyisen suomalaisen yhteiskunnan karyatidit, nuo antiikin Kreikan naishahmoiset pylvää, joiden päälle Akropoliin tempelit rakennettiin.

Ehrenreichia ja Toynbeeta yhdistää feminismi tai naismyönteisyys; he ovat avoimen kiinnostuneita siitä, kuinka pienipalkkaiset naiset nykykapitalismissa pärjäävät. Heistä kumpikaan ei pelkää sanoa,

että heidän kuvaamansa matalapalkkaisuuden suurin syy on sukupuoli. Kirjoittajat käyttävätkin ilmaisua ”äitipalkka”. Myös osa työnantajista puhuu avoimesti äitipalkoista. Koska äidit ovat sidottuja koteihinsa ja lapsiinsa, ovat ns. aika- ja paikkarajoitteisia, he eivät hevin lähde sopimattomia aikoja ja muutamaa penniä lisää etsimään. Kun työtä teetetään äideille sopiviin aikoihin, voi työnantaja maksaa nälkäpalkkaa. Väitteet, että täystyöllisyys karsisi työmarkkinoilta huonot työnantajat, eivät päde naisten osalta, sillä he eivät liiku työmarkkinoilla ”vapaasti”. Ehrenreich ja Toynbee katsovat myös, että elannon hankkiminen nykyisissä töissä on niin vaativaa, ettei aikaa ja energiaa vaihtamiseen jää. Suuri osa huonosti palkatuista ihmisistä tekee useaa työtä. Uuden työn hakeminen on myös työntekijän itsetuntoa nakertavaa, sillä työhönottajien asenne tuleviin työntekijöihin on lähinnä EVVK, ”ei voisi vähemmän kiinnostaa”.

Meillä on vielä varaa tehostaa

Professorit Paul Lillrank ja Erkki Vauramo (2004) kirjoittivat Helsingin Sanomiin, että he ovat valmiit etsimään valtiosihteerin Raimo Sailaksen avuksi Suomen terveydenhoidosta ne tehottomat ”palikat”, joista muodostuu 20% terveydenhoidon menoista. Sailas puolestaan on esittänyt, että näin paljon terveydenhuollossamme on varaa tehostaa. Kyseisillä professoreilla oli jo 2% koossa ja loput he olivat valmiit etsimään heti kun rahoittaja ilmaantuu. Erityisesti professorit paheksuivat sitä, että terveyskeskuksissa makuutetaan liian kalliilla paikoilla vanhuksia, jotka olisi kannattavampaa kuntouttaa kotiin. Professorit kertovat, että monia vanhuksia makuutetaan terveyskeskuksissa yli vuosi ja joitakin yli neljä vuotta. Heidän utopiansa löytyy Turun Kurjenmäkikodista, jossa ihminen tarvitsee vuodelepoa vain 10-12 vuorokautta ennen kuolemaa. Monen tuhannen ihmisen kotouttaminen terveyskeskuksista vuosittain tehostaisi terveydenhuoltoamme kummasti. Professorit esittävät mielipidekirjoituksessa toiveen lisärahoituksesta tutkimukselleen. Olen aivan varma, että he myös sen saavat, koska lupaavat toimia Sailaksen toiveiden mukaan.

Lillrankin ja Vauramon mielipidekirjoitus edustaa vanhustenhuollon nykyisten realiteettien täydellistä tuntemattomuutta tai jotain vieläkin synkempää – välinpitämättömyyttä vanhusten huonosta hoidosta. Jos he olisivat ehdottaneet, että voimavaroja tulee siirtää kotiin, koska vanhuksetkin siirtyvät enenevässä määrin sinne, olisi ehdotus kuulostanut inhimilliseltä. Mutta professorit kirjoittivat yksiselitteisesti, että hoito on tehotonta ja se muuttuu tehokkaammaksi kun siitä poistetaan 20% edestä palikoita. Kun kunnista on erilaiset avohuollon palvelut tehostettu niin vähin, että kotona asuvat vanhat eivät saa palveluita, niin 10-12 vuorokautta kotona riittäisi hyvin tuottamaan enenaikaisen kuoleman. Vanhusten nopea kuolema kotona tehostaa kaksinkertaisesti, koska se parantaa myös yhä huonommaksi muuttuvaa huoltosuhdetta. Suomalaisen yhteiskunnan tehostuminen olisi moninkertainen. Minusta kirjoitus on myös kuvaava esimerkki siitä, mitä itse olen nimittänyt ”konemetaforan kaikkivoipaisuudeksi” (Eräsaari 2003). Meillä Suomessa työelämän intensifioiminen nähdään enemmän koneen viilaamisena ja kaasun polkemisena kuin esimerkiksi englantia puhuvissa maissa, joissa ”efficiency” termi ei viittaa samalla tavalla fysiikkaan ja koneisiin kuin suomen termi ”teho”, joka puolestaan on fysiikan ja moottorien ominaisuus. Koska hallinto ja sen konsultit, media ja kaikkalainen julkisuus ylipäänsä puhuvat vain tehosta ja tehostamisesta niin vanhuksia, lapsia ja sairaita hoitavien arki ohittuu lähes täydellisesti. Lasten ja vanhusten pukeminen, syöttäminen ja vessassa käyttäminen eivät vaadi hoitajien jalkoja, käsiä ja selkää vaan hoituvat moottoria rasvaamalla ja logistiikkaa parantamalla, mikä oli Lillrankin ja Vauramon esityksen keskeinen sanoma. Terveydenhoidosta säästetään palikoita kun vanhukset siirretään kotiin ilman hoitoa. Professoreilta jäi kuitenkin yksi palikka huomaamatta, jos vanhukset saman tien karrättäisiin hautausmaalle, tehostuisi yksi mutka lisää. Lillrankin ja Vauramon kirjoitus on myös osoitus siitä, että ”tehostamisesta” on tullut itsestään selvä juurimetafora, jota käyttämällä on edistämässä hyvää ja kannatettavaa. Toistaiseksi ei ole osunut silmiini ainoatakaan sellaista

puheenvuoroa, jossa julkisen hallinnon edustaja ilmoittaisi, ettei hänen organisaatiossaan ole varaa tehostaa. Kuitenkin sellaisiakin paikkoja julkisella sektorilla täytyy olla, onhan tehostamista jo nähty.

Henkilöstön vähennykset lisäävät töihin jäävien kuolemanvaaraa

Mika Kivimäki, Jussi Vahtera, Jaana Pentti ja Jane A Ferrie ovat tutkineet tilastollisesti suomalaisten kuntien henkilökuntaa 1990-luvun supistuksissa. Johtopäätöksenä oli, että töihin jääneiden ja poisottokittujen terveys heikkeni yleensä, jopa kuolemat lisääntyivät. Olen itse päätellyt ja väittänyt samaa oman tutkimukseni perusteella vaikka näkemykseni perustuukin ihmisten puheille niistä muutoksista, joita he työssään 1990-luvulla kokivat (Eräsaari 2002). Jos ”ihmisiä kohdellaan huonommin kuin eläimiä” tai muutos oli ”kuin kurkkua olisi rautasahalla sahattu” niin voiko tämä olla vaikuttamatta ihmisiin. Kukaan ei kestä rajattomasti muutoksia omassa elämässään vaikka olisi kuinka joustava. 1990-luvun muutokset julkisella sektorilla ovat olleet liian rajuja – näkökulmasta tietysti riippuu ajattelemmeko, että liikaa, sopivasti tai liian vähän. Raimo Sailaksen ja tehostajien näkökulmasta on hyvä parantaa huoltosuhdetta ja harventaa ikääntyvästä päästä. Hyvää elämää itselle, vanhemmilleen ja isovanhemmilleen toivovien kansalaisten kulmasta tehostamista on ollut liikaa. Kansalaiset saavat huonoa palvelua, palvelijat itse uupuvat ja lähes kaikki kärsivät oikeudettomasta kohtelusta. Paljo puhe työntekijöiden ja työtiimien autonomian lisäämisestä on hämärtänyt sen, että julkisessa hallinnossa tapahtuva päätöksenteko on keskittynyt 1990-luvulla voimallisesti. Yhä useammat johtajat ja ”pikkunilkit” toimeenpanevat muiden päätöksiä.

Julkiselle töihin jääneiden työn lisääntyminen on itsestään selvä stressitekijä, samoin pelko siitä, että joutuu itse seuraavaksi saneerattavien listalle. Mutta töissä jatkavat kantavat myös häpeää ja syyllisyyttä niiden edessä, jotka joutuvat lähtemään tai joiden työehtoja heikennetään uusin sopimuksin. Tällaisesta häpeästä ja syyllisyydestä kertoivat esimerkiksi haastatteleman entiset rakennushallituksen työntekijät. ”Muutoksen yhteydessä ihmisiä kohdeltiin niin huonosti, että mietin pitkään kykenenkö jatkamaan uudessa organisaatiossa” kommentoi eräs niistä välitason johtajista, jolle uudistuksessa ”kävi hyvin”, hän sai jatkaa Valtion Kiinteistölaitoksella eläkkeelle saakka. Samasta asiasta puhui myös rakennushallituksen viimeinen pääjohtaja ja alasajokonsultti, Rolf Paqvalin. Häntä oli useastikin pyydetty luennoimaan aiheesta ”Suomen suurin julkisen organisaation lakkauttaminen”, mutta hän ”ei tuntenut erityistä ylpeyttä saavutuksesta”. Kiertäessäni puhumassa Lampelan Eila-elokuvasta ja omasta tutkimuksestani, joissa molemmissa teemana on vahvasti valtion työntekijöihin kohdistuva oikeudettomuus, keskustelin erään työterveyslääkärin kanssa, joka oli kohdannut useiden saneeraajien ahdistuksen ja syyllisyyden tunteet. Tässä julkisten organisaatioiden muutoksen ja myllerryksen, kilvoittelun ja oikeudettomuuden tilassa muutumme kaikki uhreiksi ja ”kurkunleikkaajiksi”. Joudumme lukemattomien huonojen kohteluiden uhreiksi emmekä saa oikeutta, ja kuitenkin joudumme jatkuvasti osallistumaan itseämme heikompien huonoon kohteluun.

Yliopistoilla esimerkiksi erilaiset lausunnot ja muiden arviot ovat monenlaisen nöyryyttämisen riemuvoittoja, seminaareissa ”kurkunleikkaus” saattaa olla pääasiallinen ohjausmetodi, kirjoista tai toisten tutkimuksista kerrotaan tavoilla, joissa ei hienotunteisuus tai toisen työn arvostaminen juhlita. Henkilökunnan kokouksissa pelätään niin, ettei kukaan uskalla sanoa mitään. Tätä kaikkea todistamme päivittäin oman ihmisyytemme raunioita. Kilpailuun osallistuminen tarkoittaa toisten tönimistä, kyynänpää taktiikkaa, mutta myös toisten murheen ja epäuskon todistamista. Olemme kuin Primo Levi (1982) - juutalainen keskitysleirin vanki - voimattomia todistajia sille vääryydelle ja väkivallalle, joka on arkipäivää koko suomalaiselle julkiselle sektorille. Tässä pelissä sortajat ja sorretut kantavat jaettua häpeää.

Arbeit macht Frei

Raija Julkunen (2003, 111) väitti Juha Siltalan liioittelevan kun hän käytti nykyisestä suomalaisesta työelämästä henkisen holokaustin metaforaa. Minusta Siltalan metafora on osuva, erityisen vakuuttuneeksi tulien vertauksen sopivuudesta osallistuessani Tampereella Narrative, Ideology, and Myth konferenssiin kesällä 2003 (26-28.6). Tässä konferenssissa monet valtio-oppineet osallistujat esittivät papereita ja puheenvuoroja fasismista ja holokaustista erilaisista näkökulmista. Monet valtio-oppineet pohdiskelivat nykyajan ja fasismien nousun ja leviämisen yhteyksiä ja eroja, monet myös sitä kuinka selvinneet juutalaiset ovat traumastaan toipuneet jos ovat. Suomalaisen teemat olivat tosin aivan muualla. Voiko siis suomalaista työelämää verrata saksalaisten fasistien aikaansaamaan kansan- tai kansojenmurhaan kun piikkilanka-aitoja ja kaasukammioita ei kuitenkaan ole?

USA:n ja Britannian 1990-luvun kuuluisa talousihme osoittautuu Ehrenreichin ja Toynbeen teosten perusteella enemmän tai vähemmän matalapalkkaisten naisten aikaansaannoksiksi. Molemmissa maissa 1990-luvun talousuudistuksia perusteltiin kansalaisten vapaudella. USA:ssa yksinhuoltajaäideiltä vietiin ns. vastikkeeton sosiaaliturva ja heitä ryhdyttiin kannustamaan työhön. Myös Britanniassa New Labourin ideana oli vapauttaa sosiaaliturvan varassa eläneet (yksinhuoltajatkin) kannustamalla heitä työhön, sosiaaliturvan varassa elämisestä tehtiin mahdotonta. Niinpä keskitysleirien motto, ”Arbeit macht Frei”, työ vapauttaa, on lähempänä meitä kuin haluamme ymmärtää. Erityisen lähellä se on pienipalkkaisia naisia ja heidän lapsiaan. Se kolmasosa kansasta, joka elää matalilla palkoilla Atlantin molemmin puolin näkee nälkää, asuu kehnosti ja palkkaan nähden kalliisti. Kaikkein köyhimmän kymmenyksen palkat ovat huonommat kuin 70-luvulla.

Köyhä kolmasosa kansalaisista eroaa keskitysleirin asukkaista siinä, että heidän ja muun maailman välillä ei ole muuria ja piikkilankaa. Mutta heitä yhdistää se, että leiristä ei pääse pois. Toynbee ja Ehrenreich katsovat molemmat, että matalapalkkaisista töistä ei enää siirrytä keskiluokkaan kuten viisikymppisten kirjoittajien lapsuudessa ja nuoruudessa. Molemmat naiset korostavat, että kuvitelman sosiaalisesta noususta saa unohtaa jos joutuu matalapalkkaisiin töihin. Koska esimerkiksi hyvä ja ilmainen tai edullinen koulutus on USA:ssa ja Britanniassa historiaa, näyttää köyhien lasten olevan mahdotonta nousta vanhempiaan parempaan asemaan. Itse asiassa myös suomalaisessa koulutuksessa ollaan menossa samaan suuntaan. Eri maiden sosiaalipoliitikkojen 1980-luvun loppupuolella ennustama jakautuminen A- ja B-luokan kansalaisiin on siis toteutunut. Koska eriarvoisuuden tutkimisesta ja tulosten julkistamisesta on tullut poliittisesti lähes mahdottomia asioita, emme oikeastaan tiedä kuinka pitkälle jakautuminen on Suomessa toteutunut. Keskeinen asia jäi sosiaalipoliitikkojen (A ja B) profetiasta kuitenkin uupumaan. Muut suomalaiset sosiaalipoliitikot kuin Raija Julkunen (1992) eivät vaivautuneet kertomaan, että B-luokan kansalaiset ovat enemmän naisia kuin miehiä.

Primo Levi (1982) kertoo keskitysleirikuvauksensa yhteydessä epäinhimillisestä työtaakasta, jota leirien asukkailta odotettiin. Leirin portin yläpuolella teksti ”Arbeit macht Frei” oli juutalaisten ja muidenkin vankien pilkkaamista. Työ uuvutti ja kulutti ihmiset nopeasti loppuun, sillä vangit saivat liian vähän ravintoa ja palelivat jatkuvasti. Mutta toisaalta vankien ei ollut tarkoituskaan elää kauan, koska fasistien päämääränä oli päästä vangeista eroon ja tuoda uusia entisten tilalle. Matalapalkkaisten naisten tilanne Amerikassa ja Britanniassa ei vertaudu tässä asiassa keskitysleireihin, heitähän pidetään mielellään töissä jos he tuottavat yrityksille voittoa. Mutta koska uusia työntekijöitä on koko ajan tarjolla edellisten tilalle, ei työnantajien tarvitse parantaa

työehtoja pitääkseen kiinni niistä, jotka heillä on. Polly Toynbee nimittää lisääntyviä ja laajenevia välitysfirmoja ”lihamyllyiksi”, koska ne ottavat jatkuvasti uusia työntekijöitä sisään kun edelliset lähtevät seuraavaan. Pienipalkkaiset ihmiset kärsivät nälkää, heillä ei ole varaa edes eväisiin töissä, ei mahdollisuuksia lääkäriin eikä sairaalomiin. Amerikkalaisille köyhille vakuutukset ovat liian kalliita, joten lääkäriin ei pääse, köyhillä briteillä taas ei ole varaa sairastaa vaikka terveydenhuolto onkin ilmaista. Fasistien leirien ja nykyajan työntekoa yhdistää se, että työpäivät ovat pitkiä, monet pienipalkkaiset tekevät kahta tai useampaa työtä – tai jos tekevät yhtä niin lähemmäs viittä- tai kuuttakymmentä viikkotuntia. Työtahti on äärimmäisen tiukka, taukoja ei sovi pitää. USA:ssa ja Britanniassa eliniän ja luokan välinen sidos on noussut uudestaan 1990-luvulla merkittävämmäksi kuin se oli moneen vuosikymmeneen.

Nöyryytys ja kyykyttäminen

Toynbee ja Ehrenreich korostavat myös sitä, että työttömien ihmisten aikaa käytetään loputtomasti hyväksi. Työhaastatteluihin kuluu tunti ja päivä toisensa perään, työhaastattelijat eivät tule paikalle sovittuina aikoina, eivät ilmoita vaikka työt on annettu muille, valikointiprosessi on monimutkainen ja nöyryyttävä. Huimasti kasvavat välitysfirmit pitävät työntekijöitä jatkuvassa valmiustilassa, he eivät saa tietää etukäteen töiden aloituksesta tai kestosta, he ovat ikään kuin omalla kustannuksella varastossa. USA:ssa työhön pyrkivät joutuvat huumetesteihin, täyttävät mielettömiä asennetestejä, joissa lupaavat ilmiantaa näpistelevät työtoverit, paheksuvat aikavarkaita, taukoja pitäviä työntekijöitä tai vakuuttavat etteivät saa huonosta kohtelusta ”itsensälin puuskia”. Ehrenreich (mt., 62-63) kuvaa asennetestejä seuraavasti:

”On vaikea kuvitella mitä nämä testit työnantajille kertovat työntekijäehdokkaista, sillä ’oikeat’ vastaukset lienevät ilmiselviä kelle tahansa, joka on koskaan törmännyt hierarkian ja alistamisen periaatteeseen. Osaanko työskennellä muiden kanssa? Takuulla, mutta en koskaan niin hyvin etten empimättä ilmiantaisi heitä vähäisimmästäkin rikkeestä. Pystynkö itsenäiseen päätöksentekoon? Kyllä vain, mutta en ole niin hölmö että antaisin tämän kyvyn haitata määräysten orjallista tottelemista. The Maidsissa, joka on kodin siivouspalvelu, saan eteeni sellaisen kuin ’Accutrac-luonnetesti’, jonka alussa varoitetaan että ’Accutracilla on useita mittauskeinoja, jotka havaitsevat jos kysymyslomaketta yritetään vääristellä tai ’huijata’”. Minusta ei tietenkään ole ’koskaan’ vaikea ’hillitä itsensälin puuskia’ enkä minä kuvittele että muut puhuvat minusta selkäni takana enkä usko että ’johdon ja työntekijöiden välillä on ikuinen ristiriita, koska heillä on täysin erilaiset tavoitteet.’ Tulen siihen tulokseen, että näiden testien todellinen tehtävä on välittää tietoa työnantajan sijasta työntekijäehdokkaalle, ja välittyvä tieto on aina: Et voi salata meiltä mitään. Emme halua lihaksiasi emmekä sitä osaa aivoistasi joka on suorassa yhteydessä niihin, me haluamme sinun sisimpäsi.”

Primo Levi (mt., 29) saa testejä suorasukaisemman opetuksen leirin säännöistä ensimmäisenä päivänään kun ”janosta kiihkoisena näin ikkunan ulkopuolella aivan käsivarren ulottuvilla kauniin jääpuikon. Avasin ikkunan, otin jääpuikon, mutta heti paikalla ulkopuolelta ilmestyi eräs suurikokoinen ja tukeva vartija, joka iski minua raa’asti. ’Warum?’ (miksi), kysyin heikolla saksallani. ’Hier ist kein warum’ (täällä ei kysytä miksi), hän vastasi ja paiskasi minut sisäpuolelle. Opetus oli raakaa mutta valaisevaa.” Leirejä ja nykypäivää yhdistää myös se, että ajattelu työssä on kielletty tai ainakaan siitä ei sovi hiiskahtaa. Järjettömien työtapojen eräs päämäärä on nöyryyttäminen ja työntekijöiden itseluottamuksen nakertaminen. Sekä Ehrenreich että Toynbee katsovat, että työntekijöiden huono kohtelu on tarkoituksellista, päämääränä on ihmisten arvokkuuden tai omanarvontunnon riistäminen. Työntekijät sopeutuvat paremmin riistettäväksi kun eivät luule itsestään liikoja.

Vaikka Raija Julkunen kirjoittaa, ettei näe yhteyttä holokaustin ja nöyryyttävien työkäytäntöjen välillä, minusta puolestaan on vaikea olla näkemättä. Suomessa esimerkiksi ilmestyy tasaisin väliajoin vaatimuksia huumetestien tekemisestä milloin koululaisille milloin uusille tai vanhoille työntekijöille. Poliisi kertoo, että työnantajat lisääntyvässä määrin pyytävät työntekijöistä rekisteriotteen. Erilaisten asenne- ja henkilöstötestien käyttö työhönotossa on lisääntynyt. Uutinen väitti testien olevan Suomessa Euroopan suosituimpia. Mutta asennetestit ovat lisääntyneet myös keskiluokkaisissa tai professionaalisissa ammateissa. Kun kilpailu opiskelu- ja tutkimuspaikoista, viroista jne. on lisääntynyt, kasvavat myös vaatimukset erilaisia ansioluetteloita kohtaan. Yliopistoilla on tutkimuksen ja opetuksen portfoliot, lukemattomat muut hakemusten liitteet, ”suunnitelmat siitä mitä tekisi jos saisi”, haastattelut, näyteluennot ja erilaiset muut itsensä esittämisen tavat kuten Ervin Goffman (1971) asian ilmaisi. Mitäpä muuta tämä itsensä esittämisen retoriikka, motivoituneisuus, uskottavuus, oma paremmuus suhteessa muihin, onkaan kuin keskiluokkainen muunnos ”aikavarkauden tuomitsemisesta”. Yhteistä matalapalkkaisten ja professionellien yliopistoihmisten kyykyttämisessä on ainakin se, että heiltä kuluu mittaamattomasti aikaa työn etsimiseen, ja nöyrää ja pätevää he joutuvat myös esittämään. Hakemuksia lähettäviä ja torjutuksi tulevia on paljon. Sain esimerkiksi maaliskuun puolivälin jälkeen kirjeen Mannerheimin Lastensuojeluliitosta virasta, jonka piti alkaman vuoden vaihteessa, siis kolme ja puoli kuukautta viranhoitoa oli kulunut kun työnantaja lähestyi hakijoita. Kirjeessä kiitettiin mielenkiinnosta järjestöä kohtaan ja kerrottiin, etten ollut saanut hakemaani paikkaa erityisasiantuntijana. Siinä myös ilmoitettiin, että ”saimme avoinna olleeseen erityisasiantuntijan tehtävään 60 hakemusta. Tehtävä päätettiin jättää toistaiseksi täyttämättä.” Olivat todennäköisesti ottaneet siihen jonkun sopivan.

Häpeä, syyllisyys ja toivo

Polly Toynbee kehoittaa keskiluokkaa ja erityisesti poliittisia päätöksentekijöitä häpeämään sitä, mitä he tekevät matalapalkkaisille naisille. Keskiluokka saisi hävetä syödessään ravintoloissa, joiden henkilökunta ei kykene palkallaan elättämään itseään. Saisivat myös mennä itseensä ne ministeriön virkahenkilöt, joiden lapset ovat yksityisesti järjestetyssä päiväkodissa, jota Toynbee kuvailee lähes paratiisiksi lasten kannalta. Paratiisia ylläpitävän henkilökunnan palkkojen ja työehtojen pitäisi saada poliitikot häpeämään tekosiaan, koska hoitajien lapsille ei heidän palkoillaan maanpäällistä taivasta järjestetä. Ehrenreichin ja Toynbeen sanoma on selvä, matalapalkkaisten äitien palkat ja työehdot ovat niin heikot, että he ovat väistämättä huonoja äitejä. Huonopalkkaisiin naisiin kohdistuva väärä ei kohdistu ainoastaan heihin vaan myös heidän lapsiinsa. Käyttämällä matalapalkkaisten ihmisten työtä hyväksemme tulemme osallisiksi häpeästä. Mutta häpeän lisäksi Toynbee kehottaa syyllisyyteen ja osallisuuteen. Syyllisyyden pitäisi saada keskiluokka vaatimaan uudistuksia tai radikaalimpaa politiikkaa. Sekä Ehrenreich että Toynbee esittävät myös erilaisia poliittisia vaihtoehtoja nälkäpalkkaisten elämän parantamiseksi.

Primo Levi (1982) antoi teokselleen nimeksi ”Tällainenkö on ihminen”. Tätä kysymystä hän myös esittää kertoessaan nöyryytyksen pahimmista hetkistä. Pahimmat hetket olivat niitä, joissa Primo Levi itse ja muut leirin asukkaat muuttuivat epäihmisiksi. Primo Levi ja Hannah Arendt puhuivat fasismin käytäntöjen yhteydessä eräänlaisesta pahuuden arkipäiväistymisestä tai rutinoitumisesta. Arendt käytti ilmausta banaali, Levi epäinhimillinen. Molemmat ajattelivat, että tässä kudoksessa ovat sortajat ja sorretut toisiinsa sidoksissa. Sorretuista itsestään tulee vieläkin heikompien sortajia. Kun raakuus arkistuu ei ole loppua sille kuinka pitkälle voimme itse kukin mennä. Mutta Primo Levi (mt. 215) katsoo, että moraalinen menettämisellä on jonkinlainen raja, johonkin kohtaan täytyy inhimillisyydestä luopuminen asettaa: ”Ihminen voi kuolla, ihminen voi alistua vääryyteen, mutta se ei ole ihminen, joka kaikki näkökannat syrjäyttäen makaa samalla

vuoteella ruumiin kanssa. Se ei ole ihminen, joka odottaa vuodetoverinsa kuolemaa voidakseen ottaa häneltä neljännesleivän.” Näin pitkällä emme ole, mutta itsemme ja toistemme mollaamisessa ja häpäisyssä olemme kaikki lähes päivittäin mukana. Istumme hiljaa kokouksissa joissa kollegoita pistetään huokealla. Pahimmassa tapauksessa olemme itse laatimassa selvityksiä, joissa toiset ohitetaan ja toiset nostetaan sisälle. Erilaiset arvioinnit, auditoinnit ja tulohajaukset asettavat ihmisiä järjestykseen, joka muokkaa käytäntöä. Saamme olla onnellisia aina kun nöyryytys tai mollaaminen ei osu meihin. Olemme kuin pieksetyn perheen lapset, jotka ovat salaa tyytyväisiä kun sisarus saa selkään ja itse jäämme ulkopuolelle. Voisimmeko Primo Levin tavoin miettiä, missä ihmisyyden raja on näissä kilpailuissa.

Primo Levi sanoo, että leirillä oli vankeja, joita kutsuttiin musulmaaneiksi. Nämä olivat ihmisiä, jotka tuhoutuivat varmasti. He noudattivat leirin sääntöjä, tekivät kaiken niin kuin sortajat halusivat. Leiriltä selviytyjät sen sijaan olivat kahdenlaisia. Toiset juonivat ja kiersivät sääntöjä minkä kerkisivät, kävivät kauppaa, hankkivat ylimääräistä ruokaa ja helpotusta työhön. Toiset puolestaan toivoivat ja haaveilivat, halusivat vapautteen päästökseen kertomaan, kirjoittamaan ja todistamaan keskitysleirien epäinhimillisyydestä. Luulen, että jälkimmäinen tapa on minua ja tämän kirjan kirjoittajia varten. Uskon ettemme ole menossa parempia aikoja kohti mutta ainoa tapa välttää häpeä, syyllisyys ja jälkimaailman tuomio ”myötäjuoksemisesta” on pitää yllä toivoa ja tarrautua inhimillisyyden rippeisiin niin pitkään kuin henki kulkee.

Monet ovat luponeet naisten tai muiden vähäväkisten puolustamisesta, joten Barbara Ehrenreichin ja Polly Toyneen kirjat tekevät onnellisiksi, koska kaikki eivät ole toivosta luponeet. Myös Raija Julkunen kirjoittaa ja puhuu asioista, joista muut vaikkenevat. Minäkin haluan omalta osaltani olla mukana ihmisten kunnian ylläpidossa. Nälkä, elämän yleinen ankeus, toivottomuus, lannistaminen, oikeudettomuus masentavat ja vievät elämänhalun. Kun Suomessa pidetään yllä kuvitelmaa että naisilla menee hyvin, paremmin kuin ikinä ennen, täytyy kylvää epäilyä tätä kiiltokuvaa kohtaan. Vaikka monet naistutkijat ja feministit ovat antaneet periksi ja kieltävät menneisyytensä, on hyvä uskoa ja toivoa ja nähdä, että kaikki eivät luovuta ja että uusia tulee mukaan. Nyt on tärkeämpää kuin koskaan puhua siitä, että naisten elämä muuttuu päivä päivältä vaikeammaksi, heidän elämänsä on täynnä symbolista ja todellista väkivaltaa niin työssä kuin kotona. Jos luovun puhumasta ja kirjoittamasta luovun myös toivosta ja olen mennyttä, kuten Primo Levi asian ilmaisi.

Kirjallisuus:

Benz, Wolfgang (2000): Holokausti. Vastapaino, Tampere.

Ehrenreich, Barbara 2003: Nälkäpalkalla, WSOY, Helsinki.

Eräsaari, Leena 2002a: Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen. Gaudeamus, Helsinki.

Eräsaari, Leena 2003: Koneen tehostamisesta. Yhteiskuntapolitiikka 6, 622-627.

Eräsaari, Leena 2002b: Valtion yhtiöittämisen väkivaltaisuus. Sosiologia 2, 116-119.

Goffman, Ervin 1971: Arkielämän roolit. WSOY, Hki. (Alkuperäinen The presentation of self in everyday life)

Härkönen, Leena 2004: Työ panee perheen asumaan kahdella paikkakunnalla. Helsingin Sanomat, 8.3.04, A7.

ILO, 2004: www.ilo.org/public/women/factsheet.palf, 8.3.

ILO, 2004: Lasikaton rikkovien naisten osuus yhä mitätön. Helsingin Sanomat 8.3.04, A12.

Julkunen, Raija 1992: Hyvinvointivaltio käännekohdassa. Vastapaino, Tampere.

Julkunen, Raija 2003: Sosiologia – valtaa välttelevä tiede? Sosiologia 2. 110-114.

Julkunen, Raija 2001: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino, Tampere.

Kivimäki, Mika; Vahtera, Jussi; Pentti, Jaana; Ferrie, Jane E 2000: Factors underlying the effect of organizational downsizing on health of employees: longitudinal cohort study. BMJ 8, April, 971-975.

Levi, Primo 1982: Tällainenkö on ihminen. Gummerus, Jyväskylä (alkup. 1947).

Lillrank, Paul ja Vauramo, Erkki: Suomessa terveydenhuolto on tehotonta. Helsingin Sanomat, 25.2.04, A5.

Lindberg, Marjut: Henkilöstön vähennykset lisäävät töihin jäävien kuolemanvaaraa. Helsingin Sanomat 4.4.04, A6.

Toynbee, Polly (2003): Hard Work. Life in Low-Pay Britain. Bloomsbury, London.